

ДОВКІЛЛЯ — сукупність усіх зовнішніх умов, які діють на організми, популяцію або на складніші біологічні угруповання, викликаючи відповідну реакцію. Д. завжди є складним комплексом різних елементів. Окремі елементи Д., які взаємодіють з організмами, називають екол. чинниками. Розрізняють їх 2 осн. групи — абіотичні та біотичні. До перших відносять усі елементи неживої природи, що впливають на організм; найважливіші — світло, температура, вологість та ін. компоненти клімату, а також склад водного, повітр. і ґрунт. середовищ. Вони здебільшого впливають на чисельність (біомасу) і поширення тварин та рослин у межах ареалу, причому найбільше значення мають лімітуючі елементи, тобто потрібні для існування, але представлені у дуже малих кількостях, напр., вода у пустелі. Біотичні чинники — чинники орган. світу (рослинність, тварини, антропич. вплив тощо), які визначають умови існування організмів у тій або ін. місцевості. Вони проявляються у формі різноманіт. взаємодії між живими організмами різних видів. Ця взаємодія буває безпосередньою: одні живі організми є їжею для ін. (напр., жертва для хижака, трав'янисті рослини для копитних), середовищем перебування ін. (напр., організм, у якому оселяються паразити), сприяють розмноженню (комахи-запилювачі для квіток рослин), здійснюють хім., мех. та ін. впливи; опосередкована взаємодія проявляється у зміні умов навколиш. неживої природи (напр., зміни складу ґрунту бактеріями або мікроклімату під пологом лісу). Нині на Д. значно впливає людська діяльність, яку розглядають як особливий екол. антропоген. (антропич.) чинник. Розрізняють непрямі і прямі, позитивні й негативні антропичні чинники. Непрямий вплив здійснюється шляхом зміни фіз. стану та хімізму атмосфери і водойм, будови поверхні землі, ґрунтів, рослин. або тварин. світу; призводить до змін та порушень трофіч., едафіч., температур., мікроклімат. та біоценотич. умов існування організмів. Прямий вплив спрямований безпосередньо на живі організми. При позитив. змінах, внесених у природу людиною, виникають сприятливі умови для розвитку тих чи ін. організмів. Негативні антропичні чинники зумовлюють пригнічення або вимирання організмів. Напр., нерац. риболовство та полювання спричинили скорочення чисельності і навіть вимирання (мамонт, ритина, моа та ін.) певних видів. Прискорення темпів зміни Д. людиною викликає необхідність його охорони. (Див. також [Антропогенні зміни](#)).

Один з осн. компонентів Д. — [клімат](#). Для життя назем. рослин і тварин найбільше значення мають 3 його елементи — світло, температура і вологість. Сонячне випромінювання є гол. джерелом енергії всіх

процесів на Землі. Біол. дія соняч. проміння різноманітна і зумовлена його спектрал. складом, інтенсивністю, а також добовою і сезон. періодичністю освітлення. У його спектрі виділяють 3 ділянки різної біол. дії: ультрафіолет., видиму та інфрачервону. Сумарна сонячна радіація в пн. р-нах України досягає 4190 МДж/м² за рік, у пд. — 4000–5200 МДж/м² за рік. В Україні існують 4 сезони року, які відрізняються середньодобовими т-рами — весна (починається, коли середньодобова температура повітря піднімається вище 0 °С; погодні умови нестійкі), літо (починається переходом середньодобової температури через +15 °С; на більшій частині тер. України воно тепле), осінь (середньодобова температура становить менше, ніж +15 °С; збільшується кількість днів з опадами та туманами), зима (починається зі зниженням середньодобової температури до 0 °С; зима тривала, але порівняно тепла; погода не є стійкою). Осн. закономірністю розподілу опадів в Україні є їхнє зменшення з Пн. і Пн. Зх. в напрямі на Пд. і Пд. Сх. На більшості території кількість опадів у середньому змінюється від 600–650 мм в рік на Зх. до 400–450 мм на Пд. й Пд. Сх. Найбільші річні суми опадів зафіксовано в Укр. Карпатах — 1500 мм і Крим. горах — 1100 мм.

Заг. площа земель України становить 60 354,8 тис. га (бл. 0,4 % площі суші Землі). С.-г. землі складають 71,3 %, ліси та парк. зони — 17,3 %, забудовані землі — 4,1 %, поверхні річок та озер — 4 %, відкриті незаболочені землі — 1,7 %, болота — 1,6 %. Середній вміст гумусу в ґрунтах України — 3,1 %. На Пн. рівнин. частини України поширені дерново-підзолисті ґрунти. Їхній верх. гумусовий шар незначний — 18–24 см, вміст гумусу — 0,7–2 %. Вони переважають під мішаними дубово-сосновими лісами. Сірі лісові ґрунти переважають під широколистяними лісами. Вміст гумусу в верх. шарі — 2,5 — 4,5 %. Чорноземи поширені в лісостеп. і степ. зонах України. Вміст гумусу — 3,5–6,5 %. (Див. також [Ґрунти України](#)).

На Пд. Україну омивають Чорне та Азовське моря. Берег. лінія Чорного моря в межах України витягнута на 1540 км, у нього впадають річки Дунай, Дніпро, Дністер, Пд. Буг. Солоність верх. шару води в Чорному морі становить 17 ‰, макс. глиб. — 2245 м. Берег. лінія Азовського моря в межах України витягнута прибл. на 1500 км. Солоність води становить 14 ‰, макс. глиб. — 14 м. Сумар. об'єм поверхневої прісної води в Україні складає 210 км³. До поверхневих вод належать річки й канали, озера й водосховища, ставки, джерела. В Україні нараховується 3302 річки довж. понад 10 км, 123 річки — понад 100 км, 14 річок — понад 500 км. Серед найбільших річок, які протікають тер. України, —

Дніпро, Дністер, Пд. Буг, Сівер. Донець, Дунай. На території України бл. 20-ти тис. озер. Понад 7 тис. з них мають площу, більшу, ніж 0,1 км². (Див. також [Води поверхневі](#)).

В Україні відомо понад 25 тис. видів вищих і нижчих рослин. (Див. *Флора*). Осн. рослин. угрупованнями є ліси, степи, луки і болота. Ліси займають 14,7 % тер. України. Найбільшу лісистість мають Укр. Карпати (39 %) та Крим. гори (36 %). На рівнин. частині вона зменшується з Пн. (23 %) на Пд. (3,8 %). Такі види дерев, як сосна, ялина, бук, дуб становлять 90 % покритих лісами площ. Також поширені граб, липа, клен, береза, тополя, вільха. Степи в Україні майже повністю використовують для потреб с. господарства. Як зонал. тип рослинності вони збереглися лише фрагментарно на схилах балок, у передгір'ях Криму, на піщаних косах Азово-Чорномор. узбережжя, о-вах. Деякі ділянки цілин. степів охороняються як заповідники або заказники. Луки України поділяють на заплавні, суходільні, низинні, гірські. У заплавних переважають зарості лози, а також таких трав, як вівсяниця, мітлиця, келерія, конюшина, жовтець, щавель, деревій. На суходільних луках поширені мітлиця, колосок пахучий, костриця, кульбаба, волошки. На низин. луках ростуть вівсяниця червона, тимофіївка лучна, осока звичайна, конюшина лучна. Болотна рослинність займає 1,6 % тер. України. Найбільші її площі — на Поліссі (5 % тер.), а в напрямку на Пд. її частка зменшується (0,3 %).

На території України водяться 100 видів ссавців, 360 видів птахів, 200 видів риб, 20 видів плазунів, 17 видів земноводних. (Див. *Фауна*). В зоні мішаних лісів поширені лось, козуля, кабан, олень благородний, білка, куниця лісова, борсук, соня лісова, ведмідь бурий, рись, заєць-біляк, лисиця, вовк. З гризунів зустрічаються полівка лісова, миші лісова і польова, бурозубки мала і звичайна, кутора, кріт. Серед птахів — тетерук, рябчик,

глухар, дятел чорний, шпаки, синиці, качки дикі, кулики, деркач, журавель сірий, голуби дикі; серед плазунів — гадюка звичайна, вуж звичайний, ящірка прудка, черепаха болотяна; із земноводних — тритони, ропухи, жаби. З комах поширені шовкопряди сосновий і непарний, короїди, хрущі, оводи, гедзі. У степ. зоні водяться ссавці — ховрах сірий, тушканчик великий, полівки сіра та степова, хом'ячок сірий, сліпаки, тхір степовий, мишівка степова, куниця кам'яна, кролик дикий; птахи — жайворонок, перепілка, вівсянка, куріпка сіра, дрохва, журавель степовий, орел степовий, канюк. Типовими степ. плазунами є полоз жовтобрюхий і гадюка степова. На Азово-Чорномор. узбережжі переважають чайки, мартин сріблястий, норці, качки, чаплі, бугай. У Чорному морі живуть три види дельфінів — звичайний, афаліна та пихтун, а також тюлень білочеревий.

За інформацією, що наведена у щоріч. Нац. доповідях про стан навколишнього середовища, наприкінці 20 — на поч. 21 ст. у містах України середньоріч. вміст формальдегіду перевищує гранично допустимі концентрації (ГДК) у 2,6 раза, бензапірену — в 1,8 раза, пилу та фенолу — в 1,3 раза; вміст фтористого водню й аміаку — на рівні ГДК. Найвищий в Україні рівень забруднення атмосфер. повітря — у Донецьку, Луцьку, Одесі, Слов'янську, Дзержинську, Дніпропетровську, Дніпродзержинську, Маріуполі, Горлівці, Запоріжжі, Макіївці, Красноперекоську, Луганську, Черкасах. Випадіння з атмосфер. повітря Cs-137 в середньому на території України в кілька разів перевищує рівень до аварії на ЧАЕС. Водні об'єкти України забруднені сполуками азоту, розчиненими солями, нафто-продуктами, важкими металами. Відносно задовіл. є стан річок Карпат і гір. Криму. (Див. також [Екологічна безпека](#)).

[Є. Е. Єсиркенов](#)

Бібліографічний опис:

Довкілля / Є. Е. Єсиркенов // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2008. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-20479>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).